

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikh
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1301–1315
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP/MPHTI / IRSTI 03.20.

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1301-1315

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЕН ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ: АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ МЕН КУӘГЕРЛЕРДІҢ ЕСТЕЛІКТЕРІНДЕ

Гүлнар Әлімбекқызы Омарова¹, Зирабүбі Маймаққызы Төленова²,
Құралай Кәріпжанқызы Қожаханова³

¹ Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көшесі, 050010, Алматы, Қазақстан Республикасы)
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 2 курс докторанты, ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0009-0007-7669-1855> E-mail: Gulomarova@rambler.ru

² Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві
(39 үй, Абай көшесі, Алматы, Қазақстан Республикасы)
Әлеуетті зерттеулер орталығының жетекші ғылыми қызметкері,
тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-5995-9879> E-mail: ziratolenova@gmail.com

³ Алматы қаласы музейлер бірлестігі, Д. Қонаев музейі
(Төлебаев көшесі 117, 050004, Алматы, Қазақстан Республикасы)
ғылыми қызметкер, тарих ғылымдарының кандидаты
<https://orcid.org/0009-0005-7036-7523> E-mail: kura-kk@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақала Алматы қаласы мен Алматы облысындағы 1931–1933 жылдардағы аштық қасіреті архив деректері мен сол заманды көзімен көрген куәгерлердің естеліктері негізінде талданады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Аштықтың алғы шарттары, себебі мен салдары архивтік және басқа да деректер негізінде талдау. Аштық сталиндік режимнің ең бір сұмдық қылмыстарының бірі 1931–33 жылдары орын алған Қазақстандағы нәубет еді. Бұл апатта яғни Қазақстан халқының бір ширегі опат болып, аумағы құрлықтық Еуропаға тең аймақты танымастай өзгертті. *Зерттеудің әдіс-тәсілдері* ретінде ғылыми зерттеулер жүргізуде басшылыққа алынатын: кешенділік, тарихи-салыстырмалық және жүйелеу мен өркениеттілік, жаңашылдық әдістері қолданысқа түсті. *Нәтижелер.* Мақалада орталық және президенттік архивтердің құпиясыздандырылған қорларының құжаттары, жеке тектік құжаттары, жиналған материалдар негізінде аштықтың барысы, салдары көрсетілді. Алматы мен Алматы облыстарының шаруашылықтарын ұжымдастыру және күштеп қоныстандыруынан және ет дайындау жоспарларын іске асыру, малды жою өңірімен республикадан тыс жерлердегі аштық пен мәжбүрлі көші – қонның негізгі себебі ретінде қарастырылады. Ұжымдастыру, аштық тарихының кейбір аспектілері белгілі

отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапты. Аштық пен ұжымдастыру тарихын зерттеуде сол заманның куәгерлері мен олардың ұрпақтардың естеліктері маңызды рөл атқарады. *Қорытынды.* Малды жою, күштеп ұжымдастыру және қоныстану, республикадан тыс жерлерге қашу бүкіл Қазақстан халқының қасіретіне айналды. Аштыққа ұшыраған адамдардың саны артқан сайын, панасыз қалған балалардың да саны өскен.

Түйін сөздер: Ашаршылық, ұжымдастыру, Алматы облысы, Алматы қаласы, босқын, естеліктер, құжаттар.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақстандағы 1931–1933 жылдардағы жаппай ашаршылық куәгерлерінің және олардың ұрпақтарының естеліктер сериясын дайындау және басып шығару» тақырыбындағы бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (ЖТН BR24993018).

Дәйексөз үшін: Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К. Алматы қаласы мен облысындағы 1931–1933 жылдардағы ашаршылық: архив деректері мен куәгерлердің естеліктерінде // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. 1301–1315-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1301-1315

ГОЛОД 1931–1933 ГОДОВ В ГОРОДЕ АЛМАТЫ И ОБЛАСТИ: В АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ И ВОСПОМИНАНИЯХ ОЧЕВИДЦЕВ

Гулнар Алимбековна Омарова¹, Зирабубы Маймаковна Толенова²,
Куралай Карипжановна Қожаханова³

¹ Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(дом 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)
Докторант 2 курса КазНУ им. аль-Фараби, научный сотрудник
<https://orcid.org/0009-0007-7669-1855> E-mail: Gulomarov@rambler.ru

² Центральный государственный архив
(улица Абая 39, г. Алматы, Республики Казахстан)
кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник
Центр перспективных исследований
<https://orcid.org/0000-0002-5995-9879> E-mail: ziratolenova@gmail.com

³ Объединение музеев города Алматы, Музей Д. Кунаева
(улица Төлебаева 117, 050004, Алматы, Республика Казахстан)
кандидат исторических наук, научный сотрудник
<https://orcid.org/0009-0005-7036-7523> E-mail: kura-kk@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Омарова Г.А., Толенова З.М., Қожаханова Қ.К., 2026

Аннотация. Введение. В статье на основе архивных документов и воспоминаний очевидцев, переживших события того времени, анализируется трагедия голода 1931–1933 годов в городе Алматы и Алматинской области. *Цель и задачи исследования* заключаются в анализе предпосылок, причин и последствий голода на основе архивных и других источников. Голод, ставший одним из наиболее трагических преступлений сталинского режима, охватил Казахстан в 1931–1933 годах. Эта катастрофа унесла жизни четверти населения Казахстана и до неузнаваемости изменила территорию, равную по площади континентальной Европе. В качестве *методов исследования* использованы общенаучные и исторические методы, применяемые в научных исследованиях: комплексный, историко-сравнительный, систематизации, цивилизационный и инновационный подходы. *Результаты.* В статье на основе документов из рассекреченных фондов Центрального и Президентского архивов, документов личного происхождения, а также собранных материалов раскрываются ход голода и его последствия. Коллективизация хозяйств Алматы и Алматинской области, насильственное переселение, выполнение планов хлеба и мясозаготовок, а также массовое уничтожение скота рассматриваются как основные причины голода и вынужденной миграции

населения как в пределах региона, так и за его пределы. Отдельные аспекты истории коллективизации и голода нашли отражение в исследованиях известных отечественных и зарубежных ученых. В изучении истории голода и коллективизации важную роль играют воспоминания очевидцев тех событий и их потомков. *Заключение.* Массовое уничтожение скота, насильственная коллективизация и переселение населения, а также бегство людей за пределы республики стали трагедией всего населения Казахстана. По мере увеличения числа людей, подвергшихся голоду, возрастало и количество беспризорных детей.

Ключевые слова: голод, коллективизация, город Алматы, Алматинская область, беженцы, воспоминания, документы.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Подготовка и издание серии воспоминаний очевидцев массового голода 1931–1933 гг. в Казахстане и их потомков» (ИРН BR24993018).

Для цитирования: Омарова Г.А., Толенова З.М., Кожакханова К.К. Голод 1931–1933 годов в городе Алматы и области: в архивных документах и воспоминаниях очевидцев // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. С. 1301–1315. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1301-1315

THE FAMINE OF 1931–1933 IN THE CITY OF ALMATY AND THE ALMATY REGION: IN ARCHIVAL DOCUMENTS AND EYEWITNESS MEMORIES

Gulnar Alimbekovna Omarova¹, Zirabuby Tolenova², Kuralai Karibzhanovna Kozhakhanova³

¹ Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28 Shevchenko Street, 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan)
2nd-year PhD student at the Al-Farabi Kazakh National University, Research Fellow
<https://orcid.org/0009-0007-7669-1855> E-mail: Gulomarova@rambler.ru

² Central State Archive of the Republic of Kazakhstan
(39 Abay Street, Almaty, of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher at the Center for Advanced Studies
<https://orcid.org/0000-0002-5995-9879> E-mail: ziratolenova@gmail.com

³ Almaty City Museum Association, D. Kunaev Museum
(117 Tolebaev Street, 050004, Almaty, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Research Fellow
<https://orcid.org/0009-0005-7036-7523> E-mail: kura-kk@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Omarova G.A., Tolenova Z.M., Kozhakhanova K.K., 2026

Abstract. Introduction. This article examines the tragedy of the 1931–1933 famine in the city of Almaty and Almaty Region based on archival documents and the recollections of eyewitnesses who experienced the events firsthand. *The aim and objectives* of the study are to analyze the prerequisites, causes, and consequences of the famine on the basis of archival and other sources. The famine, which became one of the most tragic crimes of the Stalinist regime, struck Kazakhstan in 1931–1933. This catastrophe claimed the lives of a quarter of Kazakhstan's population and transformed an area roughly the size of continental Europe beyond recognition. *The study employs* a range of general scientific and historical research methods, including a comprehensive approach, historical-comparative analysis, systematization, the civilizational approach, and innovative methods. *Results.* Based on documents from declassified collections of the Central and Presidential Archives, personal archival materials, and other collected sources, the article examines the course of the famine and its consequences. The collectivization of agricultural households in Almaty and Almaty Region, forced resettlement, the implementation of grain and meat procurement plans, and the mass destruction of livestock are considered among the principal causes of the famine and the forced migration of the population both within the region and beyond its borders. Certain aspects of the history of

collectivization and the famine have been addressed in the works of prominent Kazakhstani and foreign scholars. The recollections of eyewitnesses and their descendants play an important role in studying the history of the famine and collectivization. *Conclusion.* The mass destruction of livestock, forced collectivization and resettlement, as well as the flight of people beyond the borders of the republic, became a tragedy for the entire population of Kazakhstan. As the number of people affected by the famine increased, so did the number of homeless and orphaned children.

Keywords: Asharshylyk, famine, collectivization, Almaty, Almaty Region, refugees, recollections, documents.

Acknowledgements. The article was prepared within the framework of program-targeted funding project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan “Preparation and publication of memoirs of eyewitnesses and their descendants in the 1931–1933 mass famine in Kazakhstan” (IRN BR24993018).

For citation: Omarova G.A., Tolenova Z.M., Kozhakhanova K.K. The famine of 1931–1933 in the city of Almaty and the Almaty region: in archival documents and eyewitness memories. // *Otan tarihy*. 2026. Vol. 29. No 3. Pp. 1301–1315. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1301-1315

Кіріспе. КСРО-дағы 1932–1933 жылдардағы ашаршылық туралы көп жазылған. Тарихшылар негізінен ашаршылықтың әлеуметтік, саяси және экономикалық себептеріне, сондай-ақ оның демографиялық салдарларына назар аударды. Олар аштыққа ұшыраған адамдардың басына не келетіні, өлім алдында олардың қалай әрекет ететіні және аштықтың шын мәнінде не екені туралы өте сирек сөз қозғайтын. Басты көрініс – басына түскен апаттың салмағы астында жаншылып, оған қалай қарсы тұруды білмей қалған халық бейнесі. Ашаршылық тарихнамасында зардап шеккен халық көбіне тек қасіретке ұшыраған әлеуметтік топ ретінде сипатталады. Мұндай ұстаным аштық жағдайындағы адамдардың әрекет ету мүмкіндіктерін шектен тыс төмендетіп, оларды саяси және әлеуметтік үдерістердің әрекетсіз нысаны ретінде көрсетуі мүмкін. Алайда ашаршылық құрбандарын тек дәрменсіз адамдар ретінде қарастыру олардың қалыптасқан жағдайға бейімделу, шешім қабылдау және түрлі жолдармен қарсылық таныту әрекеттерін назардан тыс қалдырады.

Кеңестік кезеңде ашаршылық мәселесін ғылыми тұрғыдан зерттеу және ол туралы ашық жазу мүмкін болмады. Бұл тақырыпқа қатысты шынайы тарихи деректер мен оқиғаларды жария түрде зерделеу зерттеушілер үшін саяси және кәсіби тұрғыдан ауыр салдарға әкелуі мүмкін еді. Осыған байланысты ашаршылық тақырыбы ұзақ уақыт бойы ғылыми айналымнан тыс қалып, оның объективті зерттелуі кейінгі кезеңдерге қалдырылды. Оған қатысты архивтік материалдар мен өзге де деректік қорлар мемлекеттік құпия санатына енгізілді. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін ғана тарихи санада ұзақ уақыт бойы көмескіленіп келген мәселелерді қайта қарауға және оларды ғылыми тұрғыдан зерттеуге жаңа мүмкіндіктер ашылды. Соның нәтижесінде XX ғасырдағы ең ірі әлеуметтік-демографиялық қасіреттердің бірі болған ашаршылық тақырыбы да жаңа әрі терең зерттеу бағыттарының біріне айналды. Посткеңестік кезеңде бұл мәселе тек тарихи оқиға ретінде ғана емес, оның халықтың демографиялық құрылымына, әлеуметтік дамуына және ұлттық болмысына тигізген ұзақ мерзімді зардаптары тұрғысынан да зерделене бастады. Мұндай зерттеулердің маңызы тоталитарлық саясаттың қоғамға тигізген әсерін тереңірек түсінумен қатар, тарихи сананы жаңғырту және ұлттық-этникалық бірегейліктің қалыптасу үдерістерін пайымдау қажеттілігімен де байланысты.

Ашаршылықтың аса ауыр зардабына ұшыраған өңірлерден шыққан ұлттық зиялылардың жеке естеліктері сол кезеңнің шынайы болмысын тануда құнды дерек көзі болып табылады. Бұл тұрғыда Мәриям Хәкімжанова, Бағдат Жандосай және Сағат Жүсіптің «Ашаршылық ақиқаты» еңбегін ерекше атап өтуге болады. Бұл туынды аштықты сырттай сипаттаумен шектелмей, олардың көзбен өткерген оқиғалары мен жеке тағдырларына негізделуімен ерекшеленеді. Сондықтан бұл материалдарда көрініс тапқан деректерді Алматы қаласы мен оған іргелес Алматы облысындағы ашаршылықтың әлеуметтік сипатын, халықтың күнделікті тұрмысын және қасіреттің ауқымын зерделеу үшін маңызды деректік негіз ретінде қарастыруға болады. Сонымен бірге ашаршылық кезеңінде жүргізілген қуғын-сүргін көргендердің аса ауыр тағдырын айғақтайтын құнды тарихи куәлік болып табылады.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері. Зерттеу үшін Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві қорларындағы тиісті құжаттар тартылып, олардың мазмұны ғылыми тұрғыдан сараланды. Мысалы, 30-қордың (Халық комиссарлар кеңесі) және Алматы облыстық мемлекеттік

архивіндегі 1-қордың (Талдықорған уездік-қалалық милициясының атқару комитеті), Алматы қаласының Мемлекеттік архивіндегі 174-қор (Алматы қалалық халық депутаттары кеңесінің атқарушы комитеті (Горисполком) және Ресей Федерациясы Мемлекеттік архивіндегі 1235-қордың (Жұмысшы, шаруа және қызыләскер депутаттары Кеңестерінің Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті (БОАК) құжаттары зерттеу мәселесінің жекелеген қырларын айқындауда елеулі дерек көзі ретінде қарастырылды.

Аталған қордағы кейбір деректер соңғы он жылдың ішінде ғана ашық қолданысқа түсті. Архивтік материалдардың шынайылығы мен деректік маңызы арнайы сараптау арқылы бағаланып, зерттеу міндеттеріне сәйкес келетін құжаттар ғылыми талдауға тартылды.

Зерттеу әдіснамасын айқындау барысында тарихи үдерістерді олардың уақыттық және қоғамдық-әлеуметтік контекстінде қарастыруға мүмкіндік беретін тарихилық қағидаты мен өркениеттік тәсіл негізге алынды. Осы ұстанымдар аясында XX ғасырдың 1930-жылдарындағы ашаршылық жеке-дара құбылыс ретінде қарастырылмай, сол кезеңдегі саяси, әлеуметтік және экономикалық өзгерістермен өзара сабақтастықта зерделенді. Мұндай тәсіл ашаршылықтың себептері мен салдарын дәуірдің жалпы тарихи ахуалымен байланыстыра отырып, оның қоғам өміріне тигізген ықпалын неғұрлым тұтас сипаттауға мүмкіндік береді.

Талдау. Ашаршылық тақырыбының ұзақ уақыт бойы ғылыми зерттеу нысанына айналмауына кеңестік идеологиялық саясат елеулі ықпал етті. Тарихшылардың бұл мәселені объективті түрде зерделеуіне саяси шектеулер кедергі жасап, аштықтың себептері мен зардаптарын ашық талдауға мүмкіндік бермеді. Зерттеу бағыты тек қайта құру жылдарында біртіндеп жанданып, қазақстандық ғалымдар сталиндік саясаттың әлеуметтік-демографиялық салдарын және жаппай саяси қуғын-сүргін мәселесін ғылыми тұрғыдан қарастыруға кірісті. Осы бағыттағы алғашқы зерттеушілер М.К. Қозыбаев, М.Б. Тәтімов және Ж.Б. Әбілхожинді атауға болады [Абылхожин, Қозыбаев, Тәтімов, 1989].

1992 жылы М.К. Қозыбаев, Ж.Б. Әбілхожин және К.С. Алдажұмановтың авторлығымен «Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства» атты зерттеу жарық көрді. Аталған еңбектің ғылыми маңызы жоғары болып, Қазақстандағы 1930-жылдардағы ұжымдастыру, ашаршылық және саяси қуғын-сүргіннің зардаптарын зерделеген Жоғарғы Кеңес Комиссиясының қорытынды материалдарын дайындауға негіз болған зерттеулердің біріне айналды. Кейінгі кезеңдегі тарихнамалық ізденістердің қатарында Г.Е. Корниловтың 2023 жылы жарияланған «Голод в Казахской АССР в 1930-е годы: историографический дрейф» мақаласын атап өткен жөн. Автор онда ашаршылық тарихын зерттеудің негізгі бағыттарын саралап, қазақстандық, ресейлік және шетелдік зерттеушілер ұсынған демографиялық-статистикалық мәліметтерді салыстыра отырып жүйеленген кестелік материал береді [Корнилов, 2023].

Қазақтардың 1930–1932 жылдардағы ашаршылыққа ұшырауы шетелдік тарихнамада, оның ішінде Н. Пьянчиола, R. Conquest, M. Олкотт, С. Камерон және С. Уиткрофт еңбектерінде әртүрлі қырынан қарастырылған [Pianciola, 2004; Conquest, 1986: 306; Olcott, 1981; Cameron, 2010; Wheatcroft, 2014]. Қазақстандық тарихнамада бұл мәселені жүйелі түрде зерделеген зерттеушілердің бірі – Т. Омарбеков. Оның «Голодомор в Казахстане: причины, масштабы и итоги» атты құжаттар жинағы ашаршылық кезеңіне қатысты деректерді ғылыми айналымға енгізуімен құнды болып табылады [Омарбеков, 2011: 203]. Соған қарамастан, қолда бар зерттеулер мен құжаттық материалдардың ауқымына қарамастан, ашаршылық тарихының жекелеген мәселелері әлі де толық зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Демографиялық зерттеулердің алғашқы кезеңінде М. Тәтімов ашаршылықтың адам шығынына тигізген әсерін статистикалық мәліметтер арқылы бағалауға ұмтылды. 1989 жылы жарияланған еңбегінде мемлекеттік есеп материалдарын саралау нәтижесінде отырықшыландыру мен ұжымдастыру үдерістері тұсында аштық және індет салдарынан қаза болғандардың жалпы санын шамамен 2 млн 20 мың адам деп есептеді [Тәтімов, 1989: 124].

Ашаршылықтың демографиялық салдарын зерделеуге А.Б. Ғалиев түрлі аурулар және халықтың жаппай қоныс аударуы нәтижесінде қалыптасқан қазақ халқының демографиялық шығынын 1 610 000 адам көлемінде бағалайды [Ғалиев, 1994:16].

Алайда ашаршылықтың себептері мен салдарын кешенді түрде қарастыратын іргелі зерттеулер Қазақстан тәуелсіздік алғаннан соң ғана кең өріс алды деп жоғарыда айтқанымыздай, кейінгі ғылыми ізденістердің қатарында 1930-жылдардағы ашаршылықтың зардаптарын арнайы қарастырған С.О. Смағұлованың еңбегін атап көрсетуге болады [Смағұлова, 2024: 253]. Аталған зерттеулер мен

ғылыми жарияланымдар аштық қасіретінің демографиялық, әлеуметтік және тарихи қырларын тереңірек түсіндіруге мүмкіндік беретін маңызды ғылыми негіз қалыптастырды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстандағы ашаршылықтың қалыптасуында кеңестік экономикалық және әлеуметтік саясаттың шешуші рөл атқарғанын көрсетеді. Азық-түлік дайындау науқандары барысында ауыл тұрғындарына мемлекет белгілеген астық пен ет дайындау жоспарларын орындау міндеттелді. Алайда белгіленген міндеттемелер ауыл шаруашылығының нақты өндірістік мүмкіндіктерімен сәйкес келмей, ауыл халқының өз қажетіне қалатын азық-түлік қорын қысқартты. Мемлекеттік дайындау саясатының күшеюі ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен тұтыну арасындағы қалыптасқан тепе-теңдіктің бұзылуына алып келді.

Жағдайды одан әрі күрделендірген факторлардың бірі - ұжымдастыру саясатының күштеп жүзеге асырылуы болды. 1920-жылдардың соңы мен 1930-жылдардың басында жүргізілген тәркілеу, қудалау және шаруашылықтарды ұжымдастыру шаралары ауылдағы дәстүрлі әлеуметтік-экономикалық қатынастарды түбегейлі өзгертті. Әсіресе мал шаруашылығына бейімделген қазақ қоғамы үшін бұл өзгерістердің салмағы айтарлықтай болды. Ауқатты шаруашылықтарды тәркілеу арқылы басталған науқан кейіннен орта және кедей шаруашылықтарға да таралып, ауыл шаруашылығының қалыпты қызметіне әсер етті.

Күштеп ұжымдастыру барысында шаруашылықтарды қайта ұйымдастырудың әкімшілік тәсілдері өндірістің тұрақтылығына кері әсер етті. Колхоздық жүйені қалыптастырудың алғашқы кезеңіндегі ұйымдастырушылық қиындықтар, мемлекеттік міндеттемелердің өсуі және салықтық қысымның күшеюі ауыл тұрғындарының экономикалық мүмкіндіктерін шектеді. Соның нәтижесінде ауыл шаруашылығының өндірістік әлеуеті әлсіреп, халықтың азық-түлікпен қамтамасыз етілу жағдайы нашарлады.

Тәркілеу науқанына қарсылық ретінде кейбір ауқатты шаруалар малды жасыруға немесе оны туыстары мен тұрмысы төмен отбасыларға бөліп беруге әрекет жасады. Алайда мұндай әрекеттер әкімшілік бақылау мен жергілікті билік органдарының қысымы жағдайында кең көлемде жүзеге аса алмады. Мал шаруашылығына қатысты жүргізілген шаралар ауыл тұрғындарының қалыптасқан шаруашылық бейімделу тетіктерін әлсіретті. Сонымен қатар азық-түлік дайындау науқандары кезінде жүргізілген жаппай тінту мен мүлікті тәркілеу ауыл шаруашылықтарының қолда бар ресурстарын одан әрі қысқартты.

Осылайша, ашаршылықтың қалыптасуын бір ғана шараның нәтижесі ретінде қарастыру жеткіліксіз. Оның негізгі алғышарттары мемлекеттік дайындау саясаты, күштеп ұжымдастыру, тәркілеу, әкімшілік қысым және дәстүрлі шаруашылық жүйесінің қайта құрылуымен өзара сабақтасты. Бұл шаралардың жиынтық әсері ауыл шаруашылығының өндірістік мүмкіндіктерін әлсіретіп, халықтың азық-түлікке қолжетімділігін төмендетті. Аталған жағдайлар 1930-жылдардың басында жаппай аштықтың өршуіне және Қазақстан халқының әлеуметтік-экономикалық жағдайының күрт нашарлауына алып келді.

Алайда қалыптасқан ауыр жағдай кеңестік ресми ақпаратта толық көрініс таппады: сол кезеңдегі баспасөзде аштықтың шынайы көлемі мен халық шығыны жөніндегі мәліметтер ашық жарияланбады.

Жиырмамыншы жылдардың басында ашыққандарға көмектесу үшін «Помгол» қоғамы құрылған болатын, ал отызыншы жылдардағы баспасөз беттерінде ашаршылық емес, тек азық-түлік қиыншылығы деп қана көрсетілді. Керісінше, қырылып жатқан халық туралы бір ауыз сөз айтпай, ұжымдастыру мен социализм жеңісі жайында жарыса жазып жатты.

Аштық жылдары адамдар жан сақтау үшін өте қиын жағдайда өмір сүрді. Көптеген ауылдардың тұрмысы тоқырап, қаңырап бос қалды, балалар қараусыздық пен жетімдікке ұшырады. Ашаршылықтан аман қалғандар саны енді босқындар есебімен жалғасты, олардың өзі Қытай, Иран, Ауған жеріне үдере көшумен жалғасты.

Ашаршылық нақ күшіне енген мезетте, сол кездегі орталық билік халықтың жағдайын оданда азаптайтын қадамдарға барды. Республикаға арнайы қоныс аударушылар, басы бос ауылшаруашылық отаршылдарын, тұтқындарды көптеп көшіре бастады. Оларды орналастыру үшін жергілікті халықтың жерлерін тартып алып, жоспарда болмаған басқа аймақтарға жер аудару басталды. Көшпенділердің жері көп деген пікірді желеу етіп, Орталық басқарушы ашаршылыққа ұшыраған қазақтарға қандай-да бір қол ұшын ұсынудың орнына, республикадағы өндірістік орындар құру үшін Ленинград, Мәскеу немесе Қарағанды қалаларының жұмысшыларын тамақтандыру мәселесін негізге алды.

Жетісу өңірінің ауданында астық дайындау науқаны барысында ауыл тұрғындарын астық өткізуге мәжбүрлеу азық-түлік тапшылығының күшеюіне әкелген. Жергілікті билік тарапынан кедей және орта шаруашылықтарға қолданылған шектен тыс қысым халықтың наразылығын туғызған. Астық қорының таусылуына алаңдаған жергілікті халық ауылдық кеңеске жаппай жиналып, нан талап еткен. Қыстың ортасында олардың саны шамамен 100-ден асқан адамға жетіп, жиналғандар астық берілмеген жағдайда қойма есіктерін бұзуға, атса өлуге дайын екендіктерін білдірген. Бұл жағдай бар астықты бермей, халықтың күнкөріс жағдайын күрделеніп біраз жерге жетсе де құлыптап ұстап отырғандарын, елді ашындырып әлеуметтік шиеленісті күшейткенін көрсетеді [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 123-іс. 24-п].

Алматыда жергілікті билік өкілдерінің азық-түлікпен қамтамасыз етудегі елеулі қиындықтар туралы жоғары жаққа жеделхаттарды «жаудырып» жатқанындай әсер қалыптасты. Басшылық бұған ашу-ызамен жауап беріп, жауапты тұлғалардан өздері мәселені шешуді және нақты қадамдар жасауды талап етті [ҚР ОМА. 30-қ. 6-т., 86-іс. 52-п].

Сол кезде еліміздің астанасы болған Алматы қаласы да аштықтың ортасына айналғанын сол заманда өмір сүріп, көзбен көрген куәгерлердің естеліктерінде де көрініс тапты. Мысалы, Қазақ КСР-інің халық жазушысы, ақын Мәриям Хакімжанованың естеліктерін оқыған кезде, 1930-жылдардағы ашаршылық туралы баяндаудың мазмұнына толықтай еніп кетесің. Бұл нәубет ҚазПИ-дің жұмысшы факультетінде оқып жүрген студент қыз үшін үлкен эмоциялық күйзеліс болды. Ол естелігінде, 1932 жылдың алапат ашаршылығын Алматыда өз көзімен көргенін, талай қасыретке куә болғанын жан түршігерлікпен баяндайды: «Бұл кезде ашаршылық белең алып, аш адамдар көшелерде жосып жүретін межеге келген. Біздің асхананың алды да үйме-жүйме ыңырсыған аштарға толып кетеді. Бұл бейбақтардың көбі – әйелдер. Бәрінің қолдарында көтерген, әйтпесе соңынан жетелеп ерткен балалары бар. Балалар сай-сүйегінді сырқыратып жылап тұрады. «Нә-эн, нә-эн» деп жылайды. Өздерінің бір күңіренген, аянышты, зарлы дауыстары болады. «Қарақтарым-ау, мына шырылдаған сәбиге бір нәр берсендерші» деп әлсіз үнмен сыбырлаған, жалынышты жанары өңменіңнен өтетін, сүйегіне ілінген жүдеу әйелдер жолыңды кес-кестейді. Біздің күйіміздің де жетісіп тұрғаны шамалы. Түстігіміз – ащы капуста салынған бір тәрелке сорпа. Ішінде кейде бір жапырақ ет болады. Кейін белгілі болғандай бұл сорпаға салынған ет тасбақаның еті болып шығады. Қыздар жағы осы сорпаны ішіп, ал тиесілі нанымызды алып шығып балаларға береміз».

Отыз екінші жылдың көктемінде Алматы көшелерінде адамның, әсіресе жас балалардың өлігінен аттап жүре алмайтын болған, жүрек айнытарлық өліктердің сасық иісі аңқып тұрды. Өйткені қыс бойы мәйіттерді ешкім жинап, жерлемеген. Қаладағы жалғыз моншаның айналасының бәрі аштықтан қырылған қазақтардың мәйіттеріне толып кеткен.

Мәриям басқа студенттермен бірге парткомның әйелдер бөлімінің меңгерушісі Анна Михайловнаның шешімі бойынша, қайтыс болған адамдардың мәйіттерін жинау жөніндегі бригадаға жіберілді. Әр бригадада он адамнан болды. Қолдарына күрек, тырма, айыр, ат-арба, ат болмаған жағдайда есек немесе өгіз берген.

Талғар, Пролетар көшелерінде кәмпескелеу науқанынан кейін ауқатты тұрғындардың иелігіндегі бірқатар тұрғын үйлер мемлекет қарауына өткізіліп, олардың кейбірі мектеп, интернат және балабақша ретінде пайдаланылған. Он екі бөлмелі үлкен үйдің негізінде ұйымдастырылған ясли-балабақша жанынан қарға көміліп қатып қалған тоғыз кішкентай қазақ баласының мәйіті табылады. Мәйіттерді тасуға әскери көлік беріліп, оған бірінің бас жағына екіншісінің аяқ тұсы келетіндей етіп тиейді. Себебі денелердің барлығын бір бағытта жатқызса, аяқ жақтары төмен сырғып, жан-жаққа шашыратпай реттейді. Балаларды кішкене орын болса тігінен де қоя салады». [Сары кітап, 2020: 64–71]. Бұл бір ғана адамның естелігінде келтірілген оқиға. Сол жылдардағы адам жаны түршігерлік, бір шетінен өлім көріністерін жиі тіпті күнде көріп, қайғы мен қасіреттен егі өліп, жүрегі шайлыққан халықтың халі еді.

Мемлекет міндеті бойынша тұрғындардан ет, жүн, май, тері былай тұрсын. сүйек пен мүйіз және ит терісін өткізуді міндеттеген.

Бұл халықтың еркін тұсаулап, жігерін жасытпай қоймады. Күнкөріске талғажау таппаған халық амалсыздан атамекенін тастап көрші елдерге босып кетті. Көбі аштықтан әлсіздік, сырқат дендеп аязды күндері жолда өлді.

Алматы қаласындағы аштықты өз көзімен көрген Бағдад Жандосайдың жазбалары – нақты дерекке, бастан кешкен оқиғаларға құрылған, бояма, қоспасы жоқ таза туынды. Өзінің басынан өткеріп көзімен көргенін жазған. Аштық жылы көкбазарға қалай келгенін былайша баяндайды:

«...Ұйықтап кеткен екем, таң атыпты, қолтығында наны бар қараторы жас әйел келді де, маған жүр, – деді. Ілесіп далаға шықтым. Сәкежанның үйінің есігінде құлып тұр екен. Өлгі әйелдің соңынан жүріп отырдым. Артына қараған да жоқ, үнсіз келе жатырмыз. амамен екі сағатқа жуық жүрдік қой деймін. Иттің мұрны өтпейтін иін тіресіп құжынаған адамдардың арасына кірді де, бір-екі адамды айналып, жоқ болды да кетті. Адамдардың (бір орыс жоқ) тығыздығынан аспан ғана көрінеді. Күнбатыс, күншығыс қай жағымда екенін білмей қалдым. Бұл қазіргі көк базар екен. Іші-сырты, төңірегі күзгі ошақ басындағы бозторғайдай өріп жүрген жетім балалар. Өзімнің қандай екенімді білмеймін, олардың бет ауыздары сатал-сатал. Әр нәрсені ала қашып, оған бақырып, қарғыстап жатқан әйелдер. Әзер дегенде базардың шетіне шықтым. Мөп-мөлдір, көкпенбек шыршалар көрініп, Алатау базарға құлап кетейін деп тұр. Тау жағындағы ұзын тақтайлардың үстіне айран, сүтін қойып сатып тұрған орыстың жуан-семіз әйелдері. Бір қазақ жоқ. Бір ауыз орысша білмеймін» [Шошқаның құмы, 1999: 97–98].

Көкбазардың айналасында аштықтан қырылған халықтың аянышты тағдырын былайша сипаттайды: «Жұт кезінде өлген қойларды үйіп қойғанын да көргем, ал мынадай текшелеп, айқастырып жинап қойған өлген адамдарды көргенім осы. Большевиктердің коммунизм орнатамыз деп шулап жатқан қамқорлығы осылайша келеді екен ғой деп ойлауым да, неге көрсеттің, – дедім Танаға. Ол менің қазақшама түсінбей, қолымнан ұстап базардың ортасына қарай кіргендегі көрген көріністі күнә болса да жазбасқа болмай тұр. Себебі, нақты ортасындағы қазандарда иісін бұрқыратып:

«Подходи народ!

Половина сахар,

Полвина мед» – деп айқайлап, палау мен лағманды пісіріп тұрған семіз ұйғырлар мен дұңғандардың жас жігіттерінің төңірегі тірімен, аяқтарын әзер басып жүрген жансыздардың аяғының астында жатқан өлген адамдармен биттен шашы көрінбей, қолдарына қаңылтыр кәуешек ұстап, жүресінен отырған қазақ әйелдері» деп аштықтың қасіретін баяндайды [Шошқаның құмы, 1999: 103].

Архив деректерінде «сол кездегі Аягөз ауданындағы «Өркендау» ұжымшарының кедей мүшелері арасында аштық пен аштықтан өлім жағдайлары байқалуда. Биылғы жылдың маусым айында Абиқонов есімді ұжымшар мүшесі дұрыс тамақтанбау салдарынан қайтыс болды. Ұжымшардың кедей тұрғындары аштыққа ұшырап жатқан тұста, ұжымшар белсенділерінің мал басын (атап айтқанда, бірден үшке дейінгі сиырды) жеке қажеттіліктеріне пайдалану үшін өз қолдарында ұстап отырған жағдайлары да кездеседі» – деп жазылған. Сонымен қатар: «Знаменка ауылындағы (Аягөз ауданы) ұжымшар төрағасы М. Шкренко азық-түлік қорын ешқандай мұқтаждығы жоқ кулактарға үлестіріп жатыр. Ол кулак Сергей Шкренкоға 40 пұт бидай берсе, ал кулак Дмитрий Горбенко ұжымшар қорынан алған астықпен үш шошқаны бордақылауда» – деп айтылған [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 164-іс. 129–130 пп.].

«Астық дайындау жоспары толықтай орындауға болатындай еді және ауылдық кеңестерге уақтылы жеткізілген болатын, алайда егін жинау жұмыстары кешіктірілді. Сол жерге жіберілген жолдас Айсарин жоспарды орындау мүмкін емес деген пікір қалыптастыруға тырысты; тіпті ол: «Жеке шаруалардың қанын неге сорасындар?» деп те сұрады. Жалпы алғанда, оның ауданда жұмыс істеуге еш құлшынысы болмады — ол он бес күн бойы жұмыста болмай, жоғары лауазымды қызметкер ретіндегі қабілетінің тиісті деңгейде пайдаланылмай жатқанын алға тартты. Аудандық партия комитеті хатшысының жоқтығын пайдаланып, ол басқа ауданға ауысу туралы өтініш білдіру үшін Алматыға барды; алайда оның өтініші қабылданбай, дереу кері қайтуға бұйрық берілді» деп көрсетіледі құжаттарда [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 61-іс. 41-п.].

Кесте 1. Аймақтар бойынша қайтыс болған адамдардың саны
[ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 164-іс. 128-133 пп.]

облыстар	1/12-1931 және 30/06 1932 жылдардағы өлім саны	1 желтоқсан 1931 - 1 қыркүйек 1932 жылдар аралығы	1 қыркүйек пен 10 қазан аралығы 1932 ж.	барлығы
Оңтүстік	416 адам	62 адам	-	478 адам
Шығыс	3453 адам	528 адам	19 адам	4000 адам
Қарағанды	414 адам	1358 адам	-	1772 адам

Ақтөбе	2273 адам	1000 адам	2337 адам	5610 адам
Алматы	1592 адам	969 адам	-	2561 адам
Батыс	128 адам	-	-	128 адам
Барлығы	8276 адам	3917 адам	2356 адам	14549 адам

Алматы қаласындағы ашаршылық көріністері Тұрсын Жұртбайдың «Әкемнің әңгімесі» шығармасында 1930-жылдардағы Алматы қаласындағы ашаршылықтың ауыр салдары Құдакелді Жұртбайұлының естелігі арқылы баяндалады. Мәтінде аштықтың қаладағы әлеуметтік жағдайға тікелей әсер еткені, әсіресе түрмеде жатқан кезінде оларды жұмысқа тартып, аштықтан қаза болған адамдардың мәйіттерін жинау жұмысына қатысқаны баяндалады.

Сонымен қатар шығармада Алматыда қыс мезгілінде аштықтан өлген адамдардың денелері көшеде қалып, оларды күн жылына бастаған кезде жинай бастаған. Күннің жылынуымен қар астындағы мәйіттердің көріне бастап шанаға салып алып бір құзға апарып төгіп отырған. Автор бұл жерді қазіргі Сайран аумағымен байланыстырады. Қаладағы санитарлық ахуалдың күрделі болғанын көрсетеді. Осылайша, шығармадағы Алматы бейнесі ашаршылық жылдарындағы әлеуметтік күйзеліс пен адам өлімінің ауқымын танытатын тарихи-әдеби дерек ретінде көрінеді.

Мәтіндегі Алматыға қатысты бұл эпизодтар ашаршылықтың ауылдық жерлермен шектелмей, қала тұрғындары мен босқындардың әлеуметтік жағдайына да әсер еткенін көрсетеді. Қалада қайыршылардың көбеюі, аштықтан болған өлім-жітім және мәйіттердің қараусыз қалуы 1930-жылдардағы гуманитарлық дағдарыстың Алматыдағы нақты көріністері ретінде сипатталады [Сары кітап, 2020: 150–162].

1933 жылдың қаңтар–ақпан айларында ОГПУ органдары теміржол бекеттеріндегі босқындар мен панасыз балаларды анықтап, арнайы комиссиялар мен мемлекеттік мекемелердің қарауына өткізген. Аягөз, Лепсі, Үш-Төбе, Іле, Әулие-Ата, Шымкент, Бурное–Луговая және басқа теміржол учаскелерінде мыңдаған адам тіркелген. Алматы станциясындағы ОГПУ ДТС бөлімшесінің мәліметі бойынша, 1 ақпанға дейін 83 панасыз бала жиналып, оларды тиісті мекемелерге жеткізу үшін Алматы қалалық милициясының қарауына тапсырылған. Құжатта теміржол желісі бойынша барлығы 4 847 босқын, аштардың 836 баласы және 440 панасыз бала жиналып, тиісті органдарға тапсырылғаны көрсетіледі. Ересектердің бір бөлігі шоғырландыру және тамақтандыру пункттеріне, ал балалар қабылдау орындарына жіберілген. Босқындардың бір бөлігі Қаратал және Талдықорған кеңшарларына орналастырылған. Құжат мәліметтері 1933 жылдың басында босқындар мен панасыз балалар мәселесінің кең көлемде орын алғанын және биліктің оларды теміржол бойынан жинап, арнайы пункттер арқылы орналастыру саясатын жүргізгенін көрсетеді [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 186-іс. 5-6 пп].

1933 жылғы 17 наурыздағы сот-медициналық сарапшының Алматы қалалық кеңесі төрағасы Әлиевке жолдаған жеделхатында қала көшелерінен мәйіттердің күн сайын қалалық аурухана жанындағы мәйітханаға жеткізілетіні көрсетіледі. Құжат бойынша, 15 наурызда 12 мәйіттің 5-еуі қазақ, 7-еуі еуропалық болса, 16-17 наурызда тіркелген 17 мәйіттің 11-і қазақ, 6-ы еуропалық болған. 1933 жылғы 1 қаңтардан 16 наурызға дейін мәйітханаға барлығы 487 мәйіт жеткізілген. Сонымен қатар, мәйіттерді милиция қызметкерлерінің қарапайым арбалармен тасымалдауы санитарлық талаптарға сәйкес келмейтіні атап көрсетіліп, арнайы тасымалдау жәшіктерін сатып алу ұсынылған [АҚМА. 174-қ. 20-т., 2-іс. 2-п].

Әнуар Әлімжанов «Әкемнен естігендерім» деген әкесінің естеліктерінде құнды деректер келтіреді. Әкесі сол кезеңдегі аштық пен індеттің ауыл тұрғындарына тигізген зардаптарын өз көзімен көрген, ашаршылық жылдары Алматыға іссапармен барған. Оны телеграфшы мамандығына қатысты куәлік алу үшін Алматыға жіберген. Ол қалаға НКВД-ның екі қызметкері және өлкелік комитеттің бір өкілімен бірге жүк көлігімен келген. Алматыда бір тәулікке жуық уақыт болып, таңертең телеграфшылық бойынша емтихан тапсырғаннан кейін республикалық деңгейдегі үлкен жиынға қатысады.

Сол кездегі республиканың атқару комитетінің басшысы Елтай Ерназаровтың баяндамасынан әкемнің есінде қалғаны: «Кеңес үкіметінің арқасында, көсеміміз Сталиннің басшылығымен және оның сенімді серігі жолдас Голощекиннің жетекшілігімен Қазақстан экономикалық және мәдени жағынан гүлденді. Мемлекетке бұрын-соңды болмаған көлемде астық пен ет тапсырды» – деп баяндама жасаған. Билік өкілдері Қазақстанның экономикалық тұрғыдан өркендеп, мемлекетке мол көлемде астық пен ет тапсырғанын мәлімдесе, екінші жағынан, Алматы көшелерінде аштықтан

әлсіреген, баспанасыз адамдардың көптеп жүргені және олардың күшпен қала сыртындағы жерлерге шығарылып отырған.

Жиыннан кейін Алматы қаласының базарына барған Әлімжановтың әкесі қала көшелеріндегі ауыр жағдайдың куәсі болады. Қаланың батыс және солтүстік бағыттарынан киімдері жыртылған, қатты әлсіреген адамдар топ-тобымен қалаға қарай келе жатқан. Оларды атты милиционерлер қамшымен және аттарының көмегімен жол жиегіне ығыстырып отырған. Әлсіреген адамдардың кейбірі жол бойына құлап, енді біреулері еңбектеп қозғалған.

Бірінен соң бірі бірнеше пар ат жегілген арбалар келе бастаған. Милиционерлердің көмекшілері аштарды арбаға тиіп жатыр. Әлсіз, аш-жалаңаштықтан естері түгел емес адамдар неге бүйтіп жатқанын түсінбей жатса керек, еріксіз көнуде. Әлсіз жандарды бірінің үстіне бірін салып тиіп жатыр.

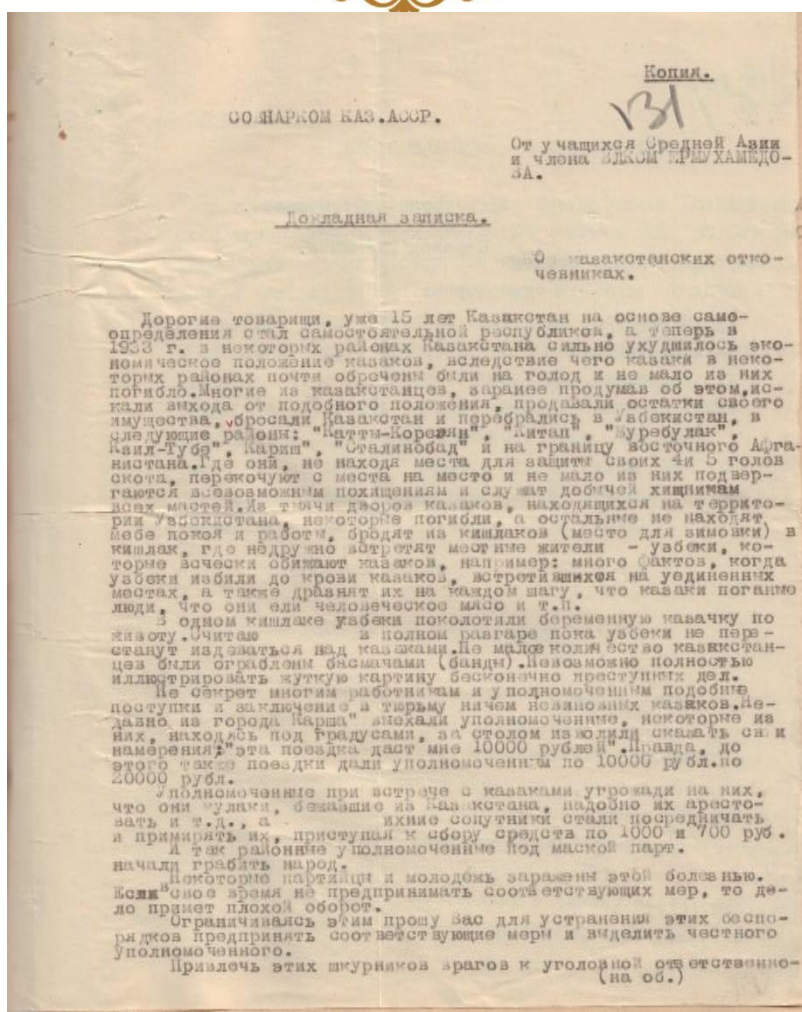
Әкем екі адамның бір-бірінен «Қанша арба тасыдың?» деп сұрағанын естиді. Екіншісі оған: «Оны кім санапты?! Жақын жерде бір терең сай бар. Ол өте терең әрі тік жар. Одан шыға алмайды. Бұларды сол жерге апару керек. Асылған қазандары дайын. Өлген ит пен кірпіден дайындалған быламықты жесін. Түнде жинастырамыз», – деп жауап берді. Бастығы болса керек, оған: «Білгенінше істей бер, тезірек бітір!» – деді. Әлгі адам: «Ертең тағы шұбырса қайтеміз?» – деп сұрады. Бастығы: «Ол сенің жұмысың емес. Шұбыртпаймыз. Оларды қалаға жақындаған жерден дайындықпен күтіп аламыз. Тәулік бойы күзет бөлінді», – деп жауап берді. Әкем мұндай сұмдықты көріп, естігеннен кейін есеңгіреп ауылына қайтты [Ашаршылық..., 2021: 101–108].

Алматы қаласындағы көшіп келгендердің орналасуы және азық-түлікпен қамтамасыз етілуі туралы мәліметтерді архив деректерінен көреміз. Осы кезеңдегі құжаттық материалдар қала аумағына келген халықты уақытша орналастыру, азық-түлікпен қамтамасыз ету, еңбекке тарту және әлеуметтік қорғау бағыттарында бірқатар шаралардың жүзеге асырылғанын көрсетеді. 1933 жылғы 20 наурызында берілген мәліметте 1932 жылдың желтоқсан айы мен 1933 жылғы 19 наурызға дейінгі аралықта қаладағы және Алматы станциясындағы тамақтандыру пункттеріне барлығы 5 636 адам келіп түскен. Олардың әлеуметтік және экономикалық жағдайына байланысты әртүрлі бағытта орналастыру шаралары жүргізілген. Атап айтқанда, 2 098 адам жұмысқа жіберілсе, 1 922 адам Қастек, Іле, Шелек, Еңбекшіқазақ аудандарына және Семей мен Талдықорған қайтарылған. Бұдан бөлек, 26 адам әлеуметтік қамсыздандыру органдарына, 467 адам балалар үйлеріне жіберілген. Тамақтандыру пункттерінен 175 адамның өз бетімен кеткені, ал 145 адамның қайтыс болғаны көрсетілген.

Балаларды әлеуметтік қорғау бағытында да арнайы мекемелер ұйымдастырылған. Қалалық халыққа білім беру бөліміне қарасты балаларды қабылдау пунктінде 1933 жылғы 20 наурызға дейін 720 бала жиналған. Сонымен қатар қалалық денсаулық сақтау жүйесінде 0–3 жас аралығындағы көшіп келгендердің балаларына арналған 150 орындық бөбекжай жұмыс істеген. Бұл мекемелердің қызметі балаларды ересектерден бөлек орналастыруға, олардың тамақтануы мен күтімін қамтамасыз етуге және әлеуметтік тұрғыдан қорғауға бағытталған [АҚ МА. 174-қ. 20-т., 2-іс. 9-п].

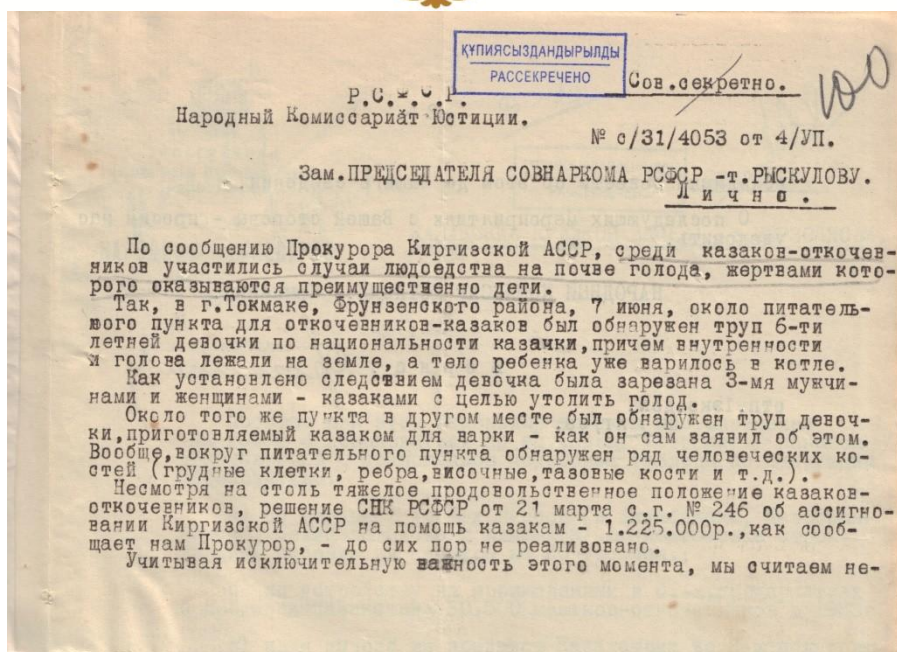
1933 жылы Өзбекстанға аштық салдарынан босып барған қазақтардың тағдыры туралы Ермұхамедовтің орталыққа жолдаған хаттарында мынадай мәлімет бар: «Аштықтан босқан 500 отбасы Өзбекстанның Камир қаласына көшіп келді... Қазақтарға базардан азық-түлік сатып алуға тыйым салынды... Мұндай әрекетке шыдамаған қазақтар ауылдан-ауылға көшіп жүреді. Ауылда да қазақтарға жұмыс табылмайды... Сондықтан біз, Қазақстанның жұмысшылары, Өзбекстандағы қазақстандықтарды ажалдан құтқару үшін қоныстануға жер беруді және ашыққандарға тиісті көмек көрсетуді, жұмыссыздарды жұмысқа орналастыруды сұраймыз». Мұндай мазмұндағы хаттар Қазақ Орталық атқару комитеті мен Халық комиссарлар кеңесінің төрағасына да жолданған.

Ашыққан қазақтар аман қалуды ойлап, іліп алар дүние-мүлкін сатты. Қазақстанды тастап, Катты-Корезян, Кітап, Жүребұлақ, Кызылтөбе, Кариш, Сталинабад, тіпті шығыс Ауғанстан шекарасына дейін босты. Олар 4-5 ірі қарасын қорғайтын жер таппай, бір жерден екінші жерге көшіп жүрді. Көпшілігі тонауға ұшырап, ұрыларға жем болды. Өзбекстанда орналасқан мыңдаған қазақ отбасының біразы сонда қайтыс болды. Ал қалғаны жұмыс таба алмай, қыстақтан қыстаққа көшіп жүрді. Жол бойы қазақты тонамаған басмашы қалмады. Осындай қылмыстық істердің көрінісін толық бейнелеу мүмкін емес [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 151-іс. 130-131 пп].

Сур. 1. Өзбекстанға босқан казактар. [ҚР ОМА, 30-қ. 7-т. 151-іс, 131-п].

Ал қырғыз жеріне босып барған қазақтардың тағдыры мына мәліметте көрсетілген: Қырғыз АКСР прокурорының айтуынша, негізінен балалар құрбан болған. Көшпелі қазақтар арасында адам етін жеу оқиғалары жиілеген. 7 маусым күні Тоқмақ қаласының Фрунзе ауданындағы көшпелі қазақтарды тамақтандыратын жердің жанында 6 жасар қазақ қыздың мәйіті табылды. Оның ішек-қарны мен басы жерде жатыр, ал қалған денесі қазанға пісірілген. Тергеу кезінде ол қызды 3 ер адам мен 1 әйел пышақтап өлтіргені анықталды. Сол жерде тағы бір қыздың мәйіті табылды. Оны да сойып, пісіріп жеуге әзірлеп қойған. Жалпы, тамақтану пунктiнiң айналасынан адам сүйектерi – төс, қабырға, жамбас жіліктер табылды. РКФСР Халық Комиссарлары Кеңесі 1933 жылғы 21 наурызда №246 шешім шығарып, қазақтарға көмек ретінде Қырғыз АССР-інен – 1 225 000 сом ақша бөлірткен. Өкінішке қарай, бұл қаржы түспеген [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т., 151-іс. 100 п.].

Сур. 2. Қырғызстанға босқан қазақтар туралы. [ҚР ОМА. 30-қ. 7-т. 151-іс. 100-п.].

1932 жылғы 31 желтоқсандағы мәлімет бойынша: «Соңғы бір ай ішінде Қазақстанның бірқатар аймағында эпидемиялық жағдай күрт нашарлады. Мұны бөртпе сүзегімен ауыру көрсеткіштері растайды: қазан айында 813 жағдай, ал қарашада 1482 жағдай тіркелген; атап айтқанда, қарашаның соңғы онкүндігінде 541 жағдай, ал алғашқы онкүндігінде 921 жағдай анықталған. Ең күрделі жағдай Шығыс Қазақстан облысында байқалуда: мұнда желтоқсанның алғашқы онкүндігінде бөртпе сүзегінің 556 жағдайы тіркелді; Қарағанды облысында – 246, Алматы облысында – 8, ал оңтүстік аймақтарда 33 жағдай анықталды.

Осыған байланысты денсаулық сақтау халық комиссары Асфендияровтың Орталық атқару комиссары Ұ. Құлымбетовке жазған хатында: «Біз сіздерден көмек сұрап отырмыз.

1. Бізге тәжірибелі эпидемиологтардан, санитарлық дәрігерлерден және дәрігер-әкімшілерден тұратын қосымша мамандар қажет.

Біз келесідей кадрлық толықтыруды сұраймыз: Шығыс Қазақстан облысы үшін – 7 маман (Семей, Шемонаиха, Зыряновск, Зайсан); Алматы облысы үшін – 8 маман (Прибалхашстрой – Бөрлітөбе, Алматы қаласы, Шу және шекаралық аудандар Жаркент, Үржар, Кеген, Октябрь); Оңтүстік Қазақстан облысы үшін – 4 маман (Қарсақпай, Ленгер-Көпі, Мақтаарал және Ащысай кеніші); Ақтөбе облысы үшін – 3 маман (Ақтөбехимстрой, Ақтөбе қаласы және Жетіқара кеніші). Жалпы алғанда, біз 10 дәрігер-әкімші, 10 санитарлық дәрігер және 10 эпидемиолог сұрап отырмыз» [ҚР ОМА. 30-қ. 2-т. 787-іс. 26-28 пп.].

Өртүрлі деректерге сүйенсек, азық-түлік тапшылығынан туындаған халықтың жаппай қоныс аударуы Ақсу ауданында 1932 жылдың қазан-қараша айларында, нақтырақ айтқанда, 1932 жылғы қордан азық-түлік көмегін алған 12-ші және 14-ші ауылдардан (Сағабүйен және Бақалы) басталған. Дағдарыс 1932 жылдың желтоқсанының екінші жартысы мен 1933 жылдың қаңтарының бірінші жартысы аралығында ерекше шиеленісіп, жаппай сипат алды. Осы кезеңде кейбір ұжымшарларда адам өлімі тіркелгенімен, аудан басшылығы жағдайды қалыпты деп санап, ешқандай алаңдаушылық танытпаған. Алайда нақты деректер мүлдем басқа жағдайды көрсетеді; мысалы, полиция мәліметтері бойынша, бес ауылдық кеңес (№1, 2, 3, 4 және 10) аумағында аштықтан 360 адам қайтыс болған бұл сан табиғи себептермен қайтыс болды деп көрсетілген тағы 758 адамды қамтымайды [АО МА. 1-к., 15-т., 56-іс. 12-13 пп.].

«Көшіп кеткендерге қатысты нақты есеп жүргізілмеген; бар болғаны он бір ауылдық кеңестің деректері бойынша 929 шаңырақ туралы мәлімет бар, ал қайта оралғандар жөніндегі жазбалар да сондайлық тапшы. Толық емес әрі өте үзік-үзік деректерге сүйенсек, сәуір айының басынан бері басқа жерлерден 610 адам қайта оралған: олардың 500-і – Сарқаннан, 93-і – Егінсуден. Алматыда

жүргендерді есепке алмағанда, Сарқан мен Антоновкадан тағы 400 адамның оралуы күтілуде. Қайта оралғандар өздерінің бұрынғы немесе көршілес ұжымшарларына орналастырылуда. Дегенмен, олардың нақты қайда және қаншасы орналастырылғаны, сондай-ақ жергілікті билік тарапынан оларға қаншалықты қамқорлық жасалып жатқаны туралы нақты деректер жоқ. Бұл жағдайды бағалау жұмыстары енді ғана басталды» – деп берілген [АО МА. 1-қ., 15-т., 56-іс. 18-п.].

1933 жылғы 1 сәуірдегі мәлімет бойынша, Қазақстандағы балалар үйлерінде шамамен 58 мың бала болған, ал көшеде жүрген тағы 2,5–3,5 мың баланы балалар үйлеріне орналастыру қажет болған. Бұндай панасыз балалар саны соңғы кезеңге дейін толастамай, 60 мың адамға дейін жеткен.

Мәліметте балалар үйлерінің материалдық-тұрмыстық жағдайы өте ауыр болғаны баяндалады. Көптеген мекемелердің ғимараттары балаларды орналастыруға дайын болмаған, бала саны шамадан тыс толып кеткен. Төсек-орын, киім-кешек, аяқ киім, отын және азық-түлік жетіспеген. Балаларда ауыстыратын киім жоқ, кей жағдайда еденде ұйықтаған. Азық-түлік жеткіліксіз беріліп, оның бөлінуі мен жұмсалыуына бақылау төмен болған. Ұрлық пен қаражаттың мақсатсыз пайдаланылуы да мүмкін екені құжатта көрсетіледі.

Ең сорақысы, Мемлекеттік органдар – елдің ең әлсіз тобы панасыз және аштықтан зардап шегіп, ата-анасыз қалған балалардың тағдыры жаппай қасіретке айналуын ары қарай шешудің орнына сыйақы тағайындап «жақсы жұмыс» көрсеткен жекелеген мекемелерді марапаттаумен әуре болды. «Алматыдағы №4 балалар үйінің меңгерушісі Анна Филимоновна Мартынованың жұмысы оң үлгі ретінде көрсетіледі. Оның қарамағындағы 96 бала дені сау, көңілді, киімдері мен аяқ киімдері бар. А.Ф. Мартынованың өз ісіне адалдығының арқасында балалар – қазақ балалары – балалар үйлерінде жиі кездесетін бит, қышыма, теміреткі және басқа да жағымсыз жағдайларды әлдеқашан ұмытқан. Осы еңбегі үшін Мартыноваға 500 рубль және Құрмет грамотасымен марапаттау ұсынылған» [РФ МА. 1235-қ., 141-т., 1533-іс. 46-п.].

Бұл – халықтың жалпы жағдайын, қоғамның өткір ахуалын қағаздағы жетістіктермен бүркемелеу, бұрмалаудың ащы мысалы еді.

Аштықтағы қазақ халқының жағдайы өте ауыр болғаны соншалық, осы күнде куәгерлердің әңгімелерінде сол кезеңде тұрғандай оның қаншалықты ауыр болғаны сезіледі.

Мысалы, «Нәубет бүкіл елді жайлап алған-ды. Оған 1933 жылы Оралдың Дегтярск кенішіне практикаға барған кезде көз жеткіздік. Құдай басқа салмасын, тап жауы ретінде мал-жаннан айырылып, жердің түкпіріне айдалып келгендер сендей соғылысады. Не ішері, не жері жоқ, не киері, не тұары жоқ. Арып-ашқан, шетінен тірі әруақ. Одан пленшінің тірлігі көш ілгері. Оның үстіне ертеңнен қара кешке дейін салпақтап жұмыс істейді» дейді Д.Қонаев өзінің жазған естелік-эссесінде [Қонаев, 1994: 84].

Салық салу аштықтан кейінгі жылдарда да тоқтаған жоқ. Ол туралы Шелек ауданы Таусүгір аулының тұрғыны Доғалов Бейсеннің әңгімесінде былай дейді: «Совет заманында колхоздастыру кезінде халық өте нашар тұрды, тапшылықта өмір сүрді. Тамаққа, киімге жарымады. Есімде қалған бір жайт, әр жанұядан 40 кг ет, 8 кг сары май өткізуді талап ететін. Үйінде тамағы жоқ, киері нашар халық салықты өткізуге тырысатын. Өйткені елдің нашар тұрмысы өкіметті қызықтырмады, заң қатты ғой салықты таптырады, бар ма жоқ па онда шаруасы болмады. Ол кезде үйде мал болған жоқ, әкем үйтіп-бүйтіп туыстардан болсын, бір заттарды айырбастап, тауып өкіметке құйяды. Ең қиыны сарымай еді. Міндетті түрде салық алынады халықтан, өткізілген азықты не істеп жатыр, қайда кетіп жатыр белгісіз. Оны ауылдың салық инспекторы дейді, салықты төлетпей кетпейтін, қадалып отырып алатын» дейді.

Қорытынды. Ұжымдастыру қозғалысы Кеңес Одағының барлық өңірлерін экономикалық және гуманитарлық апатқа ұшыратса да, дәл Кеңестік Қазақстандағыдай ауыр күйзеліс ешбір жерде болған емес. Ашаршылықтың кесірінен республика өз халқының төрттен бір бөлігіне жуық адамынан айырылды. Бұл шығындардың этникалық сипаттамасы қандай деген сұрақ анағұрлым күрделі болып табылады, бірақ бұл тұрғыдан көптеген зерттеулер қазақ жеріндегі ашаршылығының айрықша апатты салдарын ерекше атап көрсетеді. Ашаршылықтан қашып кетпеу үшін шекараларды жауып тастау, ашыққан босқындарды қалаларға кіргізбеу, аштыққа ұшыраған аудандардың қара тізімге ілу сияқты іс-шаралар аштыққа ұшыраған қазақтарға да қарсы кең түрде қолданылғанын архивтік деректер айғақтай түседі. Аштықтың салдары бүгінгі күнге дейін ауыр соққы екендігі, халықтың әрқайсысының жүрегінде қалған орны толмас ұлттық қасірет болып табылады. Бірталай адамдар үшін Ашаршылықтың аяқталуы апат кезінде тағдыр тәлкегіне түсіп айырылып қалған отбасы мүшелерін іздеумен өткен ұзақ та ауыр жылдардың басталуына ұласты.

Деректер

АҚ МА – Алматы қалалық мемлекеттік архиві
 АОМА – Алматы облыстық мемлекеттік архиві
 ҚР ОМА – Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві
 РФ МА – Ресей Федерациясының мемлекеттік архиві

Sources

AQMA – Almaty qalalyq memlekettik arhivi [State Archive of Almaty City].
 AOMA – Almaty oblystyq memlekettik arhivi [State Archive of Almaty Region]
 QR OMA – Qazaqstan Respublikasy Ortalyq memlekettik arhivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan].
 RF MA – Resei Federatsiyasynyñ memlekettik arhivi [State Archive of the Russian Federation]

Әдебиеттер

Cameron, 2010 – *Cameron S.* The Hungry Steppe: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934. New Haven, 2010. 289 p.
 Conquest, 1986 – *Conquest R.* The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the TerrorFamine. Oxford, 1986. P. 306.
 Nevins, 1932 – *Nevins, A.* Grover Cleveland: A Study in Courage / A. Nevins. New York: Dodd, Mead & Company, 1932. 832 p.
 Olcott, 1981 – *Olcott M.B.* The Collectivization Drive in Kazakhstan // Russian Review. 1981. Vol. 40, № 2. 122–142 p.
 Pianciola, 2004 – *Pianciola N.* Famine in the steppe. The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928–1934 // Cahiers du monde russe. 2004. Vol. 45, № 1–2. 137–192 p.
 Wheatcroft, 2014 – *Wheatcroft, Heatcroft S.G.* Голод в Казахстане и на Украине // Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: Вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии). Астана, 2014. 178–190 с.
 Абылхожин, Козыбаев, Татимов 1989 – *Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К., Татимов М.Б.* Казахская трагедия // Вопросы истории. 1989. № 7. С. 53–71.
 Ашаршылық. Голод. 1928–1934. — *Ашаршылық. Голод. 1928–1934.* Документальная хроника. Сб. док. Т.3. 1932 – 1934 / Отв. редактор Б. Әбдіғалиұлы. Нур-Султан, 2021. 1027 с.
 Галиев, 1994 — *Галиев А.Б.* Социально-демографические процессы в многонациональном Казахстане (1917–1980). Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. Алматы, 1994. 53 с.
 Жандосай, 1999 — *Жандосай Б.* Шошканың құмы: Жас алаш, 1999. 124 б.
 Козыбаев, Абылхожин, Алдажуманов, 1992 – *Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С.* Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. Алма-Ата, 1992. 53-71 с.
 Корнилов, 2023 – *Корнилов Г.Е.* Голод в Казакской АССР в 1930-е гг.: историографический дрейф // Новейшая история России. – 2023. – Т. 13, № 1. – С. 99–121. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/golod-v-kazakskoy-assr-v-1930-e-gody-istoriograficheskii-dreyf>
 Қонаев, 1994 – *Қонаев Д.А.* Ақиқаттан аттауға болмайды. Алматы: Санат, 1994. 334 б.
 Омарбеков, 2011 – *Омарбеков Т.,* Голодомор в Казахстане: причины, масштабы и итоги (1930–1933 гг.): Хрестоматия. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. 203 с.
 Сары кітап, 2020 – *Сары кітап.* Алматы: «BRK Press», 2020. 317 б.
 Смағұлова, 2024 – *Смағұлова С.О.* Зұлмат жылдар зардабы (1931–1933 жж.). Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті баспасы. 2024. 253 б.
 Татимов, 1989 – *Татимов М.Б.* Социальная обусловленность демографических процессов. Алматы: Наука, 1989. 128 с.

References

Cameron, 2010 – *Cameron S.* The Hungry Steppe: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934. New Haven, 2010. 289 p. [in English]
 Conquest, 1986 – *Conquest R.* The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the TerrorFamine. Oxford, 1986. P. 306. [in English]
 Nevins, 1932 – *Nevins, A.* Grover Cleveland: A Study in Courage / A. Nevins. New York: Dodd, Mead & Company, 1932. 832 p. [in English]
 Olcott, 1981 – *Olcott M.B.* The Collectivization Drive in Kazakhstan // Russian Review. 1981. Vol. 40, № 2. 122–142 p. [in English]
 Pianciola, 2004 – *Pianciola N.* Famine in the steppe. The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928–1934 // Cahiers du monde russe. 2004. Vol. 45, № 1–2. 137–192 p. [in English]

- Wheatcroft, 2014 – *Wheatcroft, Heatcroft S.G.* Golod v Kazakhstane i na Ukraine // Golod 1930-kh godov v Ukraine i Kazakhstane: Voprosy istoriografii i podkhody k issledovaniyu problemy (k 80-letiyu tragedii). Astana, 2014. 178–190 c. [in Russian]
- Abylkhozhin, Kozybayev, Tatimov 1989 – *Abylkhozhin Zh.B., Kozybayev M.K., Tatimov M.B.* Kazakhstanskaya tragediya // Voprosy istorii. 1989. № 7. S. 53–71. [in Russian]
- Asharshylyq. Golod. 1928–1934. – *Asharshylyq. Golod. 1928–1934.* Dokumental'naya khronika. Sb. dok. T.3. 1932 – 1934 / Otв. redaktor B. Äbdıǵaliyü. Nur-Sultan, 2021. 1027 s. [in Russian]
- Galiyev, 1994 – *Galiyev A.B.* Sotsial'no-demograficheskie protsessy v mnogonatsional'nom Kazakhstane (1917–1980). Avtoref. diss. ... dokt. ist. nauk. Almaty, 1994. 53 s. [in Russian]
- Zhandosai, 1999 – *Zhandosai B.* Shoshqanyñ qumy: Zhas Alash, 1999. 124 b. [in Kazakh]
- Kozybayev, Abylkhozhin, Aldazhumanov, 1992 – *Kozybayev M.K., Abylkhozhin Zh.B., Aldazhumanov K.S.* Kollektivizatsiya v Kazakhstane: tragediya krest'yanstva. Alma-Ata, 1992. 36 s. [in Russian]
- Qonaev, 1994 – *Qonaev D.A.* Aqıqatın attayǵa bolmaidy. Almaty: Sanat, 1994. 334 b. [in Kazakh]
- Kornilov, 2023 – *Kornilov G.E.* Golod v Kazakhskoi ASSR v 1930-e gg.: istoriograficheskii dreif // Noveishaya istoriya Rossii. – 2023. – T. 13, № 1. – S. 99–121. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/golod-v-kazakskoy-assr-v-1930-e-gody-istoriograficheskiiydreyf> [in Russian]
- Omarbekov, 2011 – *Omarbekov T.* Golodomor v Kazakhstane: prichiny, masshtaby i itogi (1930–1933 gg.): Khrestomatiya. – Almaty: Qazaq universiteti, 2011. 203 s. [in Russian]
- Sary kitap, 2020 – *Sary kitap.* Almaty: «BRK Press», 2020. 317 b. [in Kazakh]
- Smaǵūlova, 2024 – *Smaǵūlova S.O.* Zūlmat zhyldar zardaby (1931–1933 zhzh.). Astana: L.N. Gumilev atyndaǵy Euraziya ūlttyq universiteti baspasy. 2024. 253 b. [in Kazakh]
- Tatimov, 1989 – *Tatimov M.B.* Sotsial'naya obuslovlennost' demograficheskikh protsessov. Almaty: Nauka, 1989. 128 s. [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК Өңірде саяси

қуғын-сүргінге ұшыраған оқу-ағарту

саласы қызметкерлерінің қасиетті тағдыры.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ Өңіріндегі егіншілік өнімдері

және оның тұрмыста қолданылуы.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru